

Klasična filologija za železno zaveso

György Karsai, Gábor Klaniczay, David Movrin, Elżbieta Olechowska: *Classics and Communism: Greek and Latin behind the Iron Curtain*.

Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani; Budimpešta: Collegium Budapest Institute for Advanced Study; Varšava: Faculty of "Artes Liberales" of the University of Warsaw, 2013, 576 str.

Živa Borak

ziva.borak@gmail.com

Zbornik *Classics and Communism: Greek and Latin behind the Iron Curtain* je nastal kot plod mednarodnega raziskovalnega projekta »Gnôthi seauton – Classics and Communism: The History of the Studies on Antiquity in the Context of the Local Classical Tradition in the Socialist Countries 1944/45–1989/90«, ki so ga v letih 2009–2010 na podoktorski raziskovalni ustanovi Collegium Budapest pripravili Jerzy Axer, György Karsai in Gábor Klaniczay in je bil usmerjen v raziskovanje klasične filologije po drugi svetovni vojni. Knjiga je izšla v angleškem jeziku¹ kot medzaložniški projekt Budimpešte, Varšave in Ljubljane ob mednarodnem simpoziju »Klasiki in razred«, ki je potekal septembra 2013 v Ljubljani in sta ga organizirala Oddelek za klasično filologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani in varšavska fakulteta »Artes liberales«. Sestavlja jo 19 prispevkov v obliki »case studies« – osebnih zgodovin posameznih filologov –, ki so razdeljeni v štiri sklope (sovjetska Rusija, osrednja Evropa, Balkan, Ženeva). Vključenih je tudi skoraj 150 strani slikovnega materiala v obliki fotografskih portretov obravnavanih osebnosti in številnih dokumentov – zapisnikov, arhivov, odlokov, rokopisov, naslovnih knjig, poročil, pisem, člankov ipd., na katere napotujejo in jih citirajo posamezni prispevki.

Ruski sklop sestavljajo prispevki Olge Budaragine (»Olga M. Freidenberg, Aristid I. Dovatur, and the Department of Classics in Leningrad«), Aleksandra Gavrilova (»Jakov M. Borovskij: Poet of Latin in the Soviet Union«) in Dmitrija Pančenka (»Classics and Cultural Resistance to the Soviet Regime«). V prvem avtorica na podlagi primerov Freidenbergove in Dovaturja predstavi situacijo v Rusiji, kjer jo je Freidenbergova odnesla bolje kot Dovatur in se izognila aretaciji, potem ko je bila njena doktorska disertacija ob izidu zasežena. Dovaturja so doleteli prisilni ukrepi in brez pravne podlage je bil obsojen na 10 let delovnega taborišča. Gavrilov opiše stanje v šolstvu, potem ko je oktobrska revolucija z odlokom šole reorganizirala v t. i. »enotno šolo dela« in so zanimanje za mrtve jezike skušali odpraviti kot nekaj nepotrebne za družbo. Borovski je kljub

temu uspel ohraniti *status quo* na univerzah v obeh prestolnicah. Splošna značilnost tega obdobja je bila, da so bili manj uspešni, a veliko varnejši tisti, ki so se izogibali ideologijam in niso zasedli previsokih položajev, pri represivnih ukrepih pa je šlo pogosto tudi za vprašanje družbenega porekla. Pančenko v svojem prispevku ugotavlja, da kulturni upor proti uradni ideologiji in vodenju javnih zadev ni bil nujno enako nevaren kot politično nasprotovanje, je pa bil nepogrešljiv za puč leta 1991. Po sovjetskem napadu Češkoslovaške leta 1968 so se pojavile oblike posrednega upora režimu – t. i. *kubinjske debate* v zasebni sferi in hišni seminarji –, ki so vključevale kroženje in širjenje prepovedane literature. Članstvo v partiji je bilo seveda nesprejemljivo.

V drugem, osrednjeevropskem sklopu se prispevki Cornelia Isler-Kerényi (»Károly Kerényi: An Unwilling Emigrant into European Classical Scholarship«), Pétra Hajduja (»Classics in Hungary and the Party Line: The Case of Imre Trencsényi-Waldapfel«) in Györgyja Karsajia (»A Classical Philologist Trapped in the Web of State Security: The Case of János Sarkady«) ukvarjajo s filologi na Madžarskem. Károly Kerényi, pionir kulturne antropologije, kulturni ataše v Bernu, je med okupacijo Madžarske izgubil diplomatski status in postal politični begunec ter po vrnitvi zaman čakal na stolico na Univerzi v Budimpešti – zaradi njegovega mednarodnega ugleda se ga ni dalo »na silo utišati«, pa tudi konformizma ni bilo pričakovati od njega. Njegovemu intelektualnemu krogu je pripadal tudi Trencsényi-Waldapfel, ki pred drugo svetovno vojno ni imel nobenih možnosti za kakšen akademski položaj, med drugim tudi zaradi judovskega porekla. Po ruski invaziji je kot navdušen komunist začel dobivati pomembne akademske položaje. Literarni zgodovinarji so bili prisiljeni razlagati literaturo v skladu z metodami, ki jih je narekoval režim, torej kot prikaze socialnih in ekonomskih dejstev. Sam se je v svojem literarnozgodovinskem raziskovanju in celo v razpravah o religiji posluževal marksizma ter citiral Engelsa, Lenina, Stalina, poleg tega pa je bil je tudi plodovit prevajalec – režim je namreč v svojem interesu za delavske množice skušal tudi elitno kulturo narediti dostopnejšo najširši javnosti, zato nekateri imenujejo obdobje komunizma tudi zlato dobo prevajalstva na Madžarskem. Sicer v tem obdobju v vseh komunističnih državah prevladujejo prevodi nad izvirnimi monografijami. Jánosa Sarkadyja je doletela bolj žalostna usoda, saj so ga po aretaciji prisilno rekrutirali kot agenta in je do leta 1962 moral o svojih kolegih pisati poročila, ki pa niso bila kaj prida uporabna.

Josef Moural odpira češki del s prispevkom »Jan Patočka: A Bystander Turned Dissident«. Patočka, Humboldtov štipendist, je bil učenec Husserla in Heideggerja, ki se je usmeril v proučevanje grške filozofije. Prošnjo za članstvo v Partiji je umaknil, izogibal se je političnim polemikam in svoje

akademsko delovanje omejil na ideološko neizpostavljena področja. V 70-ih je po upokojitvi prirejal zasebne seminarje in objavljajl v tujini. Bil je eden od treh predstavnikov novega gibanja za državljanske pravice Listina 77, katerega deklaracijo so zasegli.

L'udmila Buzássyová v prispevku »Classical Philology in Slovakia during the Communist Period« poda pregled zgodovine slovaške klasične filologije, ki je vzknila in cvetela na Univerzi Komenskega v Bratislavi v desetletjih pred drugo svetovno vojno, v sodelovanju s profesorji praške Karlove univerze. Vojna je nato češkim profesorjem preprečila delo na slovaških univerzah, stroki pa je socializem zadal hud udarec in prekinil njeno kontinuiteto z odpravo latinščine v srednjih šolah.

Domače stanje predstavi David Movrin v prispevku »The Anatomy of Revolution: Classics at the University of Ljubljana after 1945«. Fran Bradač, najstarejši profesor klasičnega seminarja UL je represijo doživel s prisilno upokojitvijo leta 1945, ne da bi vladni odlok, ki je izvedel čistko, navedel razloge. Bil je »nasproten naši oblasti, klerikalno-anglofilsko nastrojen«. Klerikalna in liberalna usmeritev učiteljev je bila v socialistični šoli problematična, kompetentni so bili le pravi marksisti. Študentje so živeli v strahu pred tajnimi policijskimi vohuni, ko so obvezne študijske krožke izrabljali za pogovore o vzrokih slovenske državljanske vojne. Odprava klasičnih jezikov v šolah je imela za posledico, da učitelji predmeta niso več mogli poučevati in tudi potrebe po novih profesorjih ni bilo.

Nijole Juchnevičiene v prispevku »Classical Philology in Early Soviet Lithuania: Between the European Tradition and Reality« poudarja, da je bila škoda, ki so jo litovske ustanove utrpale zaradi pomanjkanja akademskega osebja, večja od tiste, ki so jo povzročili ukinjeni študiji, odstranitev knjig iz univerzitetne knjižnice in ukinjene publikacije. Profesorji so bili prisiljeni v t. i. »prevzgojo«, odstavljene in pobege profesorje so nadomestili ruski »specialisti«. Gimnazije so preoblikovali v srednje šole, univerza pa se je preoblikovala po sovjetskem modelu, z novimi oddelki, povezanimi z režimom. Klasične jezike, religijo, filozofijo in druge predmete so kot nepotrebne v šolah in univerzah odpravili. Oddelek se je kljub odločitvi o ukinitvi vseh klasičnih oddelkov v državi ohranil in s svojim prizadevanjem leta 1967 dosegel ponovno uvedbo latinščine v humanističnih šolah.

Stanje na Poljskem orišejo prispevki Jerzy Axerja (»Kazimierz Kumaniecki and the Evolution of Classical Studies in the People's Republic of Poland«), Elżbiety Olechowske (»Bronisław Biliński, a Bolshevik without a Party Card«) in Witolda Wołodkiewicza (»Rafał Taubenschlag and Roman Law in Poland during Real Socialism«). **Položaj klasične filologije na Poljskem** je bil bistveno boljši kot v drugih državah sovjetskega

bloka. V začetku nemško-sovjetske vojne je bila inteligenca v letih 1939–1941 načrtno iztrebljena, razen osnovnih šol so bile vse poljske izobraževalne ustanove zaprte. Kasneje je bila klasična filologija obnovljena na Jagelonski, Varšavski, Poznanjski in Lublinski univerzi, oddelek pa so odprli tudi na Univerzi v Lodžu. Novo Poljsko akademijo znanosti so v 50-ih sprva sestavljali pred vojno uveljavljeni znanstveniki, KP jih je namestila le malo. KP je sicer nadzorovala vsa zanj pomembna področja, raziskave in razvoj disciplin pa so vodili znanstveniki posamezne discipline in tako niso imeli povezav z novo ideologijo. Kumaniecki je iz ilegalnega odpora prešel k politični dejavnosti in postal tarča tajne policije. V letih 1946–1956 so si prizadevali pripraviti politični proces za njegovo aretacijo, a so preiskave prekinili in ga poslali na službovanje v Rim, kjer je postal neuradni ambasador poljske znanosti. Klasični filologi in inteligenca v komunistični Poljski so verjeli, da se z ohranjanjem duha klasičnega izročila upirajo sovjetizaciji in da ima to izročilo vzgojno prepričljivost. Njegov tekmeč Biliński je odstopal od sicer redkih, a diskretnih članov partije med poljskimi filologi. V svojih izjavah in znanstvenih delih je skušal uveljavljati marksizem v klasični filologiji in se pri dojemanju antike posluževal marksističnega pristopa. Njegov raziskovalni marksizem je pripomogel do izjemno hitrega akademskega uspeha po vojni. Vodil je postajo Poljske akademije znanosti v Rimu in bil ključni faktor v znanstvenem sodelovanju med državama. Tretji prispevek predstavi odnos komunistične ideologije do rimskega prava kot nasprotnega socializmu, saj temelji na sužnjelastniški družbi, in mu kot takemu priznava zgolj historično vrednost. V letih po vojni so na Poljskem in drugje rimsko pravo skušali odstraniti iz univerzitetnih učnih načrtov. So pa tudi znotraj marksističnih profesorških krogov v 40-ih in 50-ih študij rimskega prava imeli za koristen. Po vojni so štiri predvojna univerzitetna središča poučevala rimsko pravo, v 70-ih pa so se nove univerze in pravne šole začele množiti.

Sklop zaključuje razprava Isolde Stark (»Johannes Irmscher's Unofficial Activity for the State Security of the German Democratic Republic«). Irmscher, komunist brez partijske knjižice, je v NDR kot »neuradni sodelavec Državne varnosti« med drugim politično in osebno ovajal svoje kolege ter usmerjal interes Državne varnosti k organizacijam in društvom klasičnih študijev (tudi k Mommsenovi družbi). Vodil je Inštitut za grške in rimske klasične študije na Akademiji umetnosti NDR. Sodelovanje z Državno varnostjo je trajalo od 50-ih do poznih 80-ih.

Balkanski sklop tvorijo prispevki Davida Movrina (»Yugoslavia in 1949 and its *gratiae plenum*: Greek, Latin, and the Information Bureau of the Communist and Worker's Parties (Cominform)«), Milene Jovanović (»Classics in Serbia 1944–1945: The Case of Veselin Čajkanović«),

Nikolaja Gočeva (»Living with the Ancients: Vasilka Tapkova-Zaimova, A Biography with a Commentary«) in Alexandru Barnea »Dionisie M. Pippidi and the Society for Classical Studies in Romania«). Movrin opiše stanje v slovensko-jugoslovanskem šolstvu po vojni, ko je bilo leta 1945 republiškim komisijam naročeno v vse predmete vnesti marksizem in so bile klasične gimnazije ukinjene. Beograjskega profesorja Čajkanovića, ustanovitelja Inštituta za študije Balkana, je po vojni, v času t. i. rdečega terorja 1944–45, ko so komunisti s čistkami odstranjevali svoje nasprotnike pod krinko boja proti zavojevalskim silam in njihovim sodelavcem in so bili intelektualci osovraženi, doletela izključitev iz Univerze in izguba državljanskih pravic zaradi sodelovanja pri »srbskem civilnem načrtu«. Tapkova se je z delom pri Komisiji za izdajanje virov Inštituta za bolgarsko zgodovino izognila prisilnemu objavljanju ideoloških besedil, je pa tudi oviralo njeno lastno produkcijo, zato se je odzvala vabilu na oddelek za zgodovino Bizanca in balkanskih ljudstev na Inštitutu za študije Balkana, ki ga je kasneje tudi vodila in kjer je imela možnost pisati lastne, neideološke prispevke. Pippidi se je kot vladni štipendist šolal v Parizu in Rimu. Po vrnitvi je deloval na Univerzi Iasi in Univerzi v Bukarešti. Leta 1948 so z univerzitetno reformo njegov oddelek ukinili in ga prenesli na oddelek za antično zgodovino, ki je postal del Fakultete za zgodovino, zavezane k vnašanju marksizma v znanost.

Za konec André Hurst v prispevku »The Fondation Hardt and Classical Philology in the Socialist Countries«, predstavi ženevske ustanove, zaslužne za povezovanje vzhodnoevropskih znanstvenikov. Vizija ustanovitelja Fundacije Hardt je bila razvijati študij grško-rimskih korenin kot skupnih vsej Evropi, raziskovanje skupne preteklosti pa bi združilo ljudi in s tem pripomoglo k miru, s poudarkom na mednarodnem sodelovanju. Ustanovljena je bila v času železne zavese z namenom spodbujati vseevropski dialog na skupnih temeljih. To združevalno vizijo predstavljata tudi sam projekt in zbornik – z analizo preteklosti za ustvarjanje nove prihodnosti.

OPOMBA

¹ Izbrane študije tega zbornika so objavljene tudi v slovenskem prevodu v publikaciji *Keria: Studia Latina et Graeca*, XV/2, Ljubljana, 2013.